

tractatum in melius corrigere decrevimus. Sancimus autem *ut dehinc captivi*, quæ ipsos a testando arceat, legi nequiquam obnoxii sint: sed ut ipsis (si possibile sit) quinque, sin minus, tribus testibus præsentibus, extremam voluntatem, sive litteris commendare, sive sine scripto pronunciare liceat: tamen ut qui ad testimonium assumpti sunt, revera illam defuncti voluntatem esse iurejurando affirmant: idque sive quum liberi subsint, illos bonorum suorum heredes relinquunt, sive quum liberos non habeant, alios in hereditatem introducant. Equum enim non putamus ut qui communis reipublice nominis æqualiter participes sunt, ejusdemque esse gentis censentur: non æquabili ex lege iure honorentur, ut videlicet qui liberi a servitute sunt, statuendi de rebus suis, uti visum est, potestatem habeant: quibus vero illa manus intulit quasi culpam commiserint, quod pro tribulibus propugnando in captivitate necessitatem devenerint, non item. Cæterum si captivorum quispiam aut sua sponte aut eorum quorum in potestate est, vi adactus, hoc in animum inducat, ut res suas ad hostes concedere testamento jubeat: nequaquam tunc placitum ipsis ratum sit: quasi non pro decoro reipublice christianæ testamentum factum sit, in irritum concidat. Atque hæc quidem de iis qui vite finem testamento anteverterunt sancita sunt. *Si vero ultimus* vite dies subito illi supervenerit, atque intestatus de medio sublatus sit: tum si qui, ad quos hereditas pertinet, sive ascendentes, sive descendentes supersint, ad hos illa se conferet: si vero nulli sint ad quos bonorum defuncti captivi successio spectet (dico quos neque ascendentes neque descendentes defuncti familia agnoscit) primum considerari an aliquibus debeat, deinde deducto ære alieno reliqua bifariam in trientem et bessem dividi, ac trientem demum in erogationem pro anima faciendam separari, alteram autem partem in fiscum recipi julemus: tamen ut servi his non immisceantur. Hos enim, nisi res alienam exsolvi non possit, omnes libertate honorari volumus. Quæ eadem rerum disponendarum forma custodienda erit, quando nihil æris alieni fuerit, servitutique obnoxius (quemadmodum dictum est) sine heredibus, decesserit. Quæ itaque nobis ejus legislationis, quæ captivos contristabat, in mentem correctio venit, per sacram hanc exposita est legem. Tua autem magnificentia sanctionem subditis notam facito: quo cum innotuerit, omnes de rebus suis, etiam quos captivitas delinet, quocumque modo velint, statuunt.

CONSTIT. XLI.

*UT IN CIVITATIBUS QUINQUE¹, IN ITINERIBUS VERO ET AGRIS TRES² TESTES AD TESTAMENTORUM FIDEM SUFFICIENT.

Idem Imperator eidem Styliano.

Cum omnibus humanæ vite negotiis, quæ testium fidem requirunt, inde robur adesse oporteat: tunc vero maxime quæ ultimi vite nostræ diei contemplatione dispositiones sunt, istiusmodi corroboratio indigent. Nullus enim reliquus modus est, qui recte ipsis jus dicet, nisi ipsis a testibus præsidium adsit. Oportebat itaque quo magis necesse est, statuta hominum e vita decedentium firma esse, eo quoque magis eadem per testimonia stabiliri. Verum quoniam frequenter res propter eorum quæ strictius requiruntur penuriam, ad possibilem modum deduci viderimus (cum namque stricto jure uti non datur, quemque quo modo potest uti necessitas est) de testium numero, quo testamentis adesse debeant, statuere non alienum a providentia nobis visum est. Atque hoc quidem etiam sempiternæ memoriæ patri nostro in mentem venit: verum quod statuit non valde id exacte statutum esse iudicatum est. Quam enim superiorum legislatorum³ alius septem, alius vero quinque assumendos esse testes censuisset, (septem quidem in civitatibus, quippe ubi propter hominum multitudinem, ut consentaneum est, testes defuturi non sunt: in agris vero et itineribus, quinque, quod magna illic plerumque hominum fide dignorum raritas sit) cum hoc (inquam) ita de illis constitutum esset, pater noster exuperantem numerum despiciens, simul in civitatibus, simul in agris et itineribus per quinque testes testamentis vigorem attribuit: idque ideo (mea quidem sententia) quod quanta nunc virtutis inopia humanam vitam occupet, consideravit. Attamen (id quod dictum est non admodum exacta ratione placitum illud nititur. Dicit enim fortasse aliquis, æqualem numerum attribui non oportuisse, atque testimonium quod in agris et itineribus adhibetur, arctius contrahendum fuisse. Nos igitur quod ille neglexit, non negligendum putantes,

CONSTIT. XLI.—1. § 1. Inst. de testam. ordin. l. 1. § 2. C. de testam.—2. N. 45, inst.—3. L. ult. C. de testamentis.

sancimus, *ut in civitatibus* quinque testibus stabilitum testamentum approbetur: in itineribus vero et agris, aliisque inhabitatis locis trium testium confirmatio suscipiatur.

CONSTIT. XLII.

UT SUFFICIENS NUMERUS TESTIUM TESTAMENTUM RATUM FACIAT TAMETSI¹ ID NEQUE ILLORUM SUBSCRIPTIONES NEQUE SIGNACULA HABEAT.

Idem Imperator eidem Styliano.

Quæ in verbis residet obscuritas, multum quod tractatur involvere videtur: quippe quæ tanquam expansa quædam nubes, tum intelligendi vim animo auferat, tum a recta rerum administratione avertat. Hanc igitur obscuritatis caliginem ubi illis constitutionibus quæ de testamentis agunt, neque mediocrem noxam rebus adferunt, circumfusam esse cognovimus: pulchrum fore rati sumus, si illas repurgarem, quomodoque testamenta confirmari, aut non oporteat, lege non ambigua, neque quæ varie apprehendi possit, definiremus. Qui ante nos de testamentis tractant, bifariam illa diviserunt, et alia quidem scriptis, alia vero sine scriptis confici tradiderunt. Quin et modum quo utrumque testamentum, (et scriptum nempe, et non scriptum) ratum fiat, subjecerunt: ut scripta confirmatio in eo consistat, quod vivente etiamnum testatore testium subscriptione obsignationeque omnibus numeris absolutum sit: nuncupativi vero, sive non scripti, quod septem non indigni fide testes se audivisse, cum ita testator lingua sua de rebus suis pronuntiaret, confiteantur. Atque his hunc ad modum constitutis, annectunt scriptum testamentum, nisi² ad scripturæ, qua testatoris voluntas significatur, perfectionem simul omnia conveniant, et testium subscriptiones, nempe quæ illis de sinceritate testimonio sint, et signacula, quæ subscriptionibus fidem præbeant: nisi hæc simul omnia (inquam) prorsusquam is cuius id testamentum est, e vita excedat, concurrant, omnino id irritum esse, ut neque tanquam scriptum, neque tanquam nuncupativum valeat. Ex quo sane præoccupativo placito, quum non admodum caute (ne interim dicam male) conceptum sit, confusio atque ambiguitas rem testamentariam invadit. Aliis enim videtur testamentum velut adulterina semina, prorsus abiciendum: ut aliis quidem ex bonis utilitatem capere permittatur, defunctis vero ne minimum quidem utilitatis ex rebus suis accedat: si tamen defuncti utilitatem aliquam sentiunt. Sentiunt autem quum ex ipsorum morte per beneficii erogationem nonnulli reviviscunt. Atque hi quidem (quomodo dixi) hunc in modum a rerum suarum utilitate hominem prorsus arcere volunt. Quibus vero benignior sententia animo residet, hi testamentum, quod sigillorum impressione perfectionem non accepit, si non ut scriptum censetur, certe tamen qualem non scriptum et nuncupativum accipit, talem vigorem tribuunt. Nos itaque perplexitatem hanc adeo rebus humanis esse nocumento videntes, in benigniorum iudicum sententiam pedibus imus, veterisque legis caliginem et ambiguitatem in simplicem atque apertam cognitionem convertimus, ac sancimus, *ut quod testamentum*, respectu eorum quæ scripto testamento adesse debent, imperfectum est: si tamen nuncupativi testamenti testimonio non indigeat, vigore nuncupativi testamenti firmum sit: sin testium fide indigeat, ut quod nihil ad faciendam fidem idoneum habeat, in irritum concidat. Quæ enim ratio est, imo quomodo non omnino absurdum nimisque crassum est, alias testes istiusmodi approbatione dignari, ut quæ nulla sui parte scripto mandata sunt, confirmet? alias vero quasi qui per scripturam declarata confirmet, indigni sint, ita illos vilipendere, præsertim vero, cum hic aliquo etiam modo fides corroboretur. Quomodo insuper id detestandam inverecundamque æquitatis prodigionem non continet? Quid si testamentum scripto tradi cœperit, quodque constitutum est, dignorum fide testium auribus insonuerit, deinde vero aut scribam morbus corripuerit, aut mors etiam ipsum sustulerit, et mox testator quoque enectus sit: (ut multa hominibus ex improvisis contingunt) num propterea quos is moriens beneficio dignos censuit, illi eo privati injuriam sustinebunt? Et vero, quod indignissimum est, non modo non cum vita id mali testatorem deserit, verum etiam mortuum insectatur, privatque (quantum quidem ad eorum qui testamentum irritum faciunt sententiam attinet) misericordis Dei commiseratione, tujus participem illum fore, ex eo quod ipso defuncto alii beneficiis subleventur, spes est. Idcirco simulatque nostra potestas hæc animadvertit, evidentem atque indubitatum formam sancit, *ut si testes tantum* dicant illius hominis proprium id esse testamentum, id non improbetur, sed firmum atque ra-

CONSTIT. XLII.—1. Abrogat. § 3, Inst. de testam. ord.—2. d. § 5; L. 21, pr. C. de testam.

tum sit: tametsi non solum signacula, sed etiam cum illis testium subscriptiones desint.

CONSTIT. XLIII.

UT PER SCRIBENDI IGNAROS¹ TESTAMENTA ETIAM CONFIRMENTUR.

Idem Imperator eidem Styliano.

Non quod superiores, quia communis vite negotiis diligentem cautionem attulerunt, reprehendere velimus, legem proferimus: sed potius, ut exacta ipsorum ratio in usum recipiatur, operam damus, resque ipsæ (quod illas exacto ipsorum præscripto respondere impossibile sit) ne, quoad ejus fieri potest, debito suo statu excidant, sanctione cavemus. At quid est quod dico? Decretum est a veteribus de testamentis tractantibus, ut per² septem testes, minimum autem per quinque defunctorum statutis auctoritas accedat. Neque vero id simpliciter, sed ne³ ignari literarum testes essent, si quidem in civitatibus, ubi non fere peritorum penuria est, testamenta facta sint: sed si aliis in locis in quibus literarum studia disciplinaque non admodum usitata sunt, illic testium non exacte haberetur ratio: neque illi soli qui ad literarum studium educati sunt, quærentur, sed ad testandum et literarum rudibus aditus esset. Quod itaque illis in locis, in quibus hominum scribendi peritorum abundantia non est, lex fieri statuit, id consuetudo omnibus ubique locis et civitatibus, quantum magna doctorum hominum copia esset, ita facere volentibus concessit. Quod sane et imperatoris nostræ majestati legum auctoritate dignandum esse placuit. Sancimus igitur *ut quocumque* in loco et civitate, etiam⁴ ab imperitis testamenta confirmentur, dummodo mores testium fidem mereantur. Quin et numerum non solum ad quinque contrahimus, sed iis in locis in quibus raros fide dignos prodire constat, tres⁵ quoque admitti, ac testimonium illorum non reprobari volumus.

CONSTIT. XLIV.

*A QUIBUS¹ OBSIGNARI TESTAMENTA OPORTEAT.

Idem Imperator eidem Styliano.

Cum omnes alii hominum actus ac negotia quæ in literas referuntur, necessario exquisitum testimonii subsidium requirant: tum maxime id faciunt, quæ homines natura sua ad interitum vergente, discessuque e carne imminente litteris exponunt, his in ipso e vita excessu rationes suas et voluntatem committentes. Quæ enim inter vivos conscripta sunt, quantum obsignata sint, nihilominus tamen illorum vitia ex verborum ejus qui scripsit, eorumque de quibus scriptum confectum est, examinationeprehenduntur. Quæ vero a morientibus scripto constituuntur, ea se minus recte habere, si nullum certum testium suffragium adsit, impossibile discere est. Verum enim vero et hic tractatus longe optime a legislatore conscriptus est, dum sæpe testamentorum testes ad jusjurandum adigi nolens, illis census² magistri qui nunc generalis appellatur, sigillo parari firmitatem jubet. Etenim quod tanquam levem promptumque ad jurandum aditum non præbet, insignique sigillo ambiguis testamentis vigorem tribuendo, ut juramenta reprimerentur, fecit: ea sane res et prædentissimi consilii, et præstantissima est. Atque hoc quidem obtinuit olim. Postmodum autem consuetudo id mutavit, ut supra testes ejus qui ad quæstoris dignitatem pervenisset, sigillum testamento testimonium ferret. Et quidem illa etiam confirmatio majoribus nostris optima visa est. Quos et ros sequentes, quo illa validior sit, jubemus, *ut sigillo* magistri census (quod nunc ad illum neque legum cura, neque administratio pertineat) nihil prorsus in obsignatione testamentorum juris nec commercii sit (quemadmodum neque nunc id illa obsignat) sed pro³ illo quæstoris sigillum obsignet. Neque vero hoc solum testamenta obsignet: verum etiam magnificentissimi nostri magistri et patricii, præfecti urbis etiam, alique qui iudiciis præsent, sigillis suis illa fidei commendent. Verum hi in urbe: in aliis autem locis et civitatibus præfecti, et in quaque provincia præsidēs hoc sciunt et faciunt.

CONSTIT. XLIII.—1. L. ult. vers. si vero, C. de testam.—2. § 2, Inst. de testam. ordin.—3. d. vers. si vero—4. Abrog. d. vers. si vero.—5. N. 41, supr.
CONSTIT. XLIV.—1. L. 23, C. de testam.—2. N. 44, c. 1, § 4; L. 17, § 2, C. de sacros. eccl.—3. d. L. 23, C. de testam.—4. Abrogat. d. L. 13.

CONSTIT. XLV.

*UT¹ SENTENTIAM JUDICES IN LITERAS REFERANT, SUAQUE MANU OBSIGNENT.

Idem Imperator eidem Styliano.

Dum ut res judicæ firmæ maneant, et ne qua suspicio atque controversia sententias insequatur, curam gerimus, hoc se nobis constituendum obtulit, *ut quibuscumque* dijudicare ac dirimere lites obtigisset, de quibus rebus iudicium pronuntiari essent, de iis sententiam de scripto ferrent, eamque manibus suis obsignarent: ut ne si temere iudicatum esse postmodum deprehendatur, negare illi suam sententiam possint: neque alii quippiam supposititia adulterinaque sententiæ scriptura efficta, illam in iudicium aliquem referre liceat. Quicunque igitur iudicium dignitate honoratus est, dehinc ita facito: ac quibus de rebus iudicavit, decretum scriptum, suaque manu obsignatum edito.

CONSTIT. XLVI.

*ABROGATIO QUARUNDAM DECURIIS ET DECURIONIBUS¹ LATARUM LEGUM.

Idem Imperator eidem Styliano.

Quemadmodum ut quæcumque aliæ res in communis vite usum assumantur, ipsarum commoditas facit, et quæ utilitatem aliquam adferunt magnificimus: quæ vero ad nihil conducunt, contemnimus: sic omnino et ad legalium capitum compositionem nos accommodari oportebit, ut quarum usus aliquis sit, qui bono quopiam rempublicam beet, hæc necessario et ferantur et honorentur: quarum vero usurpatio aut nullius momenti, aut mala sit, harum non modo non ratio habeatur, sed etiam e legum corpore exemptæ rejiciantur. Hæc idcirco dicimus, quod inter veteres de decurionibus et curiis latas leges quædam gravia intolerabiliaque decurionibus quæpiam munera injunxerint: curiis autem privilegium, ut quosdam magistratus constituerent, suaque auctoritate civitates gubernarent, præbuerint. Quæ nunc, eo quod res civiles in alium statum transformatae sint, omniaque ab una imperatoris majestatis sollicitudine atque administratione pendeant, tanquam incassum circa legale solum oberrent, nostro decreto illinc submoventur.

CONSTIT. XLVII.

*ABROGATIO LEGIS¹ QUÆ SENATUI PRÆTORES, DECURIONIBUS VERO PRÆFECTOS CONSTITUERE CONCEDEBAT.

Idem Imperator eidem Styliano.

Quod alius olim reipublicæ status esset, rerum ordo similiter alius erat. Quum enim cuncta in principis deliberationem non caderent, sed nonnulla essent, de quibus dispicere, et jubere senatus officium esset, ea ab illo etiam proferebantur. Prætores itaque tres² numero in urbe rebus administrandis ab eo præficiantur, isque actus sanctione legis procedebat. Neque vero id in urbe solum, sed in aliis etiam civitatibus a decurionibus ut vocabantur, præfecti quidam (non tamen quales hodie militaris præfectura novit, sed excellentiores quidam, quique aliam curam demandatam haberent) præficiantur. Quum igitur aliter sese tunc res haberent, communis usus illam legem requirebat. Nunc autem quum omnia a principali cura pendeant, Deoque opitulante ipsius providentia discutiantur et dijudicentur: ac vero illa lex nullum de se usum præbeat, cum aliis quæ de republica ejectæ sunt, hanc etiam ejiciendam esse statuimus. Quemadmodum enim legibus nondum enatis nascendi causam rerum usus præstat: sic quando lex rerum utilitati non subservit, eam abolendam esse sequitur.

CONSTIT. XLVIII.

*NE MULIERES IN CONTRACTIBUS TESTIMONIUM PRÆBEANT.

Idem Imperator eidem Styliano.

Haud scio quomodo, re non exactiore iudicio disquisita, mulieribus

CONSTIT. XLV.—1. Tit. C. de sententiis ex periculo recitandis.
CONSTIT. XLVI.—1. Lib. 50, D. 2: Lib. 10, C. 51; N. 58.
CONSTIT. XLVII.—1. Abrog. L. 2, C. de offic. prætorum.—2. d. L. 2.

ad dicendum testimonium procedendi facultatem dederint veteres¹. Illud saltem vulgo notum, volutandum animo fuerat, crebrum nempe in viro-um oculis occursum mulieri de honestamento esse: pudicam vero et honestam ejusdem rei fugam efficere. Qua ratione igitur illas ad testimonium assumi permiserint, (unde sit persæpe, ut in magnis hominum turbis conversentur, irreverentisque quam mulierum sermo ferat, lingua utantur) hoc quemadmodum dixi, mihi dubitare subit. Quorsum enim hæc visum est, ut in negotia publica mulierum prodiret testimonium, quibus juxta atque viris testari permiserunt, quemadmodum Scythicas mulieres cum maritis ad bella coarmari audimas? Et sane quomodo præter absurditatem ingentem, hoc naturæ etiam finium, quibus virilis muliebrisque sexus determinati sunt, tum confusionem, tum eversionem non continet? Quomodo item mulieribus quas etiam domi observanter, nequaquam autem dissolute atque indulgenter, conveniri oportet) debitam non produnt et verecundiam et honestatem? Si quidem ad ferendum testimonium progressio, quum eo (quod multorum illæ hominum commiscetur conventibus, negotiisque implicatur virilibus) ad liberius loquendum quam mulieribus decorum sit, fenestram aperiat: muliebris sexus submissos morem pudoremque admittit atque ipsas ad inverecundiam et proccacitatem exercet. Jam vero res illa contumeliam aliquo modo etiam viris adfert. Quid enim hoc aliud nisi contumelia, et ea quidem gravissima erit, si quarum rerum tractatio virorum maxime propria est, ad illas sexus etiam femineus procederet? Quapropter non minus consuetudinem, quam legis erratum majestas nostra corrigens, *illis* ad testandum præcedit adiutum, ac proposita sententia sua decernit, legeque prohibet, ne quo modo mulieres ad contractuum testimonia accedant. In rebus autem peculiariter ad ipsas pertinentibus, quibus interesse viris fas non est (de partu² loquor, et si cui rei alii sola mulier adhibetur) sua peculiaria virisque occulta testantur.

CONSTIT. XLIX.

*NE SERVI AD DICENDUM TESTIMONIUM ADMITTANTUR¹.

Idem Imperator eidem Styliano.

Testimonium cum magni momenti, necessariaque ad tuenda communis vite negotia res sit, non a quibuslibet, sed ab iis qui extra ignominiam vivunt, ferri æquum est. Recte ergo exquisita ratione de hoc disceptant leges, et non simpliciter ad dicendum testimonium cuique aditum præbent. Verumtamen, quia nonnullæ leges servilis conditionis hominibus in quibusdam² rebus testari concesserunt: visum nobis est, hoc nota inducendum esse, ut qui liberæ vite participes non sunt, in universum ad testandum non admittantur, lexque novellarum³ Constitutionum obtineat, et de quocunque simpliciter testimonio statuat, idque in quacunque re, sive testamenta, sive aliam humane vite actionem testimonium complectatur. Si enim illis qui cum liberæ vite sint, vitam ingenue, eaque libertate quam nacti sunt digne non degunt, neque quantum fieri potest animi magnitudinem a servitute liberam conservant, sed in illicitarum actionum servitute subigantur, testimonium dicere non licet: neque his quorum vitam non esse liberam constat, ferre testimonium concedatur. Nam tametsi alius hic servitutis modus sit, attamen ea servitus est, quam libertatis dignitate participem esse indignum sit.

CONSTIT. L.

UT DONATIONES QUÆ IN LITERAS RELATÆ NON SUNT AD QUINGENTOS USQUE AUREOS VALEANT.

Idem Imperator eidem Styliano.

Quandoquidem multi alias gratias relaturi, alias benigno duntaxat proposito moti, dona in nonnullos conferunt: et de hoc capite distincte tradendum esse visum est, quales donationes non everti, qualesque contra irritas esse oporteat. Atque veteres² quidem hac de re tractantes pronuntiarunt, illam donationem concidere, ne firma sit quæ quingentorum aureorum summam exuperat, nisi in acta publica relata sit: quanquam etiam donatarius donationis certam probationem propria donatoris manu privatim scriptam absterlet. Ac nescio quid sibi illi su-

CONSTIT. XLVIII. — 1. L. 18, D. de testib.; L. 20, § 6, D. qui testam. fac. poss. — 2. Tit. D. de iur. fisci; L. un. C. de thesauris. — 2. d. L. 3, § 10, D. de iur. fisci; d. § 39, Inst. de rer. divis.

CONSTIT. XLIX. — 1. N. Just. 90, c. 6; abrog. L. 7, D. de testib. — 2. d. L. 7. — 3. d. N. 10, c. 6.

CONSTIT. L. — 1. L. 36, in fin. C. 2, Inst. de donation. — 2. L. 25, L. 34, C. d. 1.

perflua hac subtilitate velint. Quando enim donatio scripto comprehensa, eique justum testimonium adhibuit esset, quorsum amplius accurate finire oportebat? Nobis itaque exacta hac definitione, quam neque de donationibus dictam esse omnino scimus, per sanctionem consopita, illud proponere visum est, *ut si* donatio quæ quingentos aureos excedit, in literas relata sit, rata permaneat: quæ vero scripto comprehensa non est, pro eo modo qui quingentos aureos excedit, irrita sit: tametsi donatarius presentibus testibus rem donatam adeptus sit. Etenim donatio, cujus æstimatio quingentos aureos non superat, etsi conscripta non sit, dummodo tribus testibus confirmetur, rata iudicatur. Ad hanc ergo formam examinate donationes, aut valeant, aut irritæ sint.

CONSTIT. LI.

*DE INVENTO THESAURO CUJUS ESSE DEBEAT¹.

Idem Imperator eidem Styliano.

Bonum sane atque salutare esset, si divinis salutiferis que morem gereremus legibus; minime enim tum humanis indigeremus, illarumque luce tutam viam comonstrante, humano ex legibus auxilio nobis non esset opus. Verum quoniam cæno atque luto omnes emergere, divinisque præceptis in cælum tollentibus elevari difficile est: humano generi salutem etiam humana prudentia per leges suas advenit. Quapropter etiam nunc quom, quanquam Dominus et Servator noster misericordes esse eorumque qui inopia premuntur illos qui ipsius donis fruentes in affluenti rerum copia vivunt, angustiis succurrere jusserit, nonnulli tamen ita in Dominum ingrati, ergaque comunem hominum cognitionem commiserationis expertes sunt, ut non modo non benignam manum egentibus præbeant, verum etiam, tanquam solis quoque radiis tetricos thesauros suos aspiceret invadeant, in terram illos defodiant: de inhumano hoc invento in medium legem prodire oportuit. Quæ quidem *lex* cum olim lata fuerit, victa autem postmodum a cupiditate, quæ multas egregias res labefaciat, ab eademque suo vigore privata sit: nunc ab imperatoria nostra majestate in integrum restituitur. Jubebat autem illa², ut qui in defossum thesaurum incidisset, si prædium in quo inventus esset, ad principem pertineret, alioquin publicum esset, illum ex æquo cum fisco partiretur, si vero locus unde thesaurus in lucem prodisset, neque ad principem pertineret, neque publicus, sed alterius cuiuspiam esset, is æqualibus partibus inter inventorem prædijque dominum divideretur: denique si inventor prædium esset, ipsi res inventa universa cederet. Atque hæc quidem *lex* illa sancit. Verum perversa cupiditas haud scio quomodo illa circumscripta, iniquoque lucro fisco donato, illi in hunc usque diem inventum thesaurum attribuit, legemque otiosam reddidit. At quid hinc contingit? Qui alicubi reconditos latere thesauros sciunt, dum alios laboribus suis gavisuros, se autem frustra illos subituros, quin et interdum acerbis examinationibus subjiciendos considerant, illos investigare negligunt: itaque in perpetuum recozditæ manent et pereunt, quæ in lucem producta magnam hominibus erant utilitatem allatura. Jubemus ergo, *uti deinceps* secundum veteris legis æquitatem iudicetur: et quando thesaurus aliquis inventus fuerit, si locus ubi inventus est, in publicis imperatorisve fundis sit, inventor illum cum fisco partiatur: si vero alterius cuiuspiam sit, simili modo ipsum et inventor, et loci in quo thesaurus inventus est dominus inter se dividant. Cæterum si improbus esse, neque quicquid repererit confiteri inventor omne velit, sed dolo mendacisque ex re reperta nonnulla detineat: in vanum tunc ille laboravit, et tanquam malitiosus rerumque alienarum occultator et fur, nihil omnino accipiat, ac beneficium loci domino soli cedat.

CONSTIT. LII.

*UT TAM VETERUM¹ PRINCIPUM QUAM RECENTIORUM NUMISMATA MODO JUSTI PONDERIS, PROBÆQUE MATERIE SINT, VALEANT².

Idem Imperator eidem Styliano.

Si pecuniarum nervi sufficiens et copiosa illarum materia est, remque

CONSTIT. LI. — 1. § 39, Inst. de rer. divis.; L. 5, § 1, D. de acquir. rer. dom.; L. 3, § 10, D. de iur. fisci; L. un. C. de thesauris. — 2. d. L. 3, § 10, D. de iur. fisci; d. § 39, Inst. de rer. divis.

CONSTIT. LII. — 1. L. 1, C. de veteris numism. potest. — 2. *Fide tamen* N. Nicephori Phocæ c. 1, infr.

publicam pecuniarum vis stabilis: recte profecto veteres defectum, velut morbum quandam ac tabem, inde profugarunt, dum omne genus numismatis, etsi ad veteres et priscos principes referretur, similiter valere voluerunt². Verum egregium hoc institutum haud scio qua de causa posteriores principes in eadem forma consistere non permiserint, ac, tanquam subditorum opulentia inviderent, quæ numismata superiorum principum effigiem ferrent, iis publico usu interdixerint: sua vero sola in communi commercio esse voluerint. Næ illi, quantum hinc in communibus negotiis novitatis, quantum item detrimenti, quod cum ad omnes, tum præcipue ad pauperiores, potiusque auxilio et defensione indigentes pertineat, existeret, intelligere noluerunt. Certe mercatorum vulgus, quique alioqui manibus victum quaeritant, et demum universa rusticorum natio, dum, antiquata ea qua hactenus usi sunt pecunia, alio modo res necessarias sibi parare non possunt, in perquam angustas adiungunt angustias. Ea propter nos novo recentiorum placito non acquiescent, veterum autem providentiam sequentes, sancimus, *ut secundum benignum* illorum reique publicæ commodissimum iudicium, numismatis omne genus (quod quidem formam materiamque non adulterat⁴ et plenum pondus habeat) sive vetustioris cuiuspiam principis, sive recentioris sit, æqualiter et æstimetur, et in republica tractetur. Pena vero vorum qui rebelli animo decretum hoc contemnent, fuerit, ut flagris cedantur, et cute tenus tondeantur, insuperque libras auri tres dependant.

CONSTIT. LIII.

*UT CUIQUE TAM INTRA CIVITATES QUAM EXTRA, MORTUOS SEPELIRE LICEAT¹.

Idem Imperator eidem Styliano.

Mea quidem sententia, leges civiles non ea modo quæ communi subditorum vite prosint præscribere: verum de iis etiam qui jam vitam finierunt, humanæ commiserationi convenientia decernere decet. Quæ autem defunctorum corpora ignominia contumelieque exponant, ac per quæ communi hominum naturæ dedecus atque turpitudinem concilietur, nequaquam in leges sunt includenda. At quod *lex*² mortuos non nisi extra civitates humari vult, quomodo id humanam naturam dedecore afficere non est? Et quidem si hoc præcipiens, de iis humanis ageret, quibus facilem elationem facultates, quas vivi habuerant, suppeditarent, forsasse *lex* aliquam ad id iubendum rationem habuisset. Quanquam tunc etiam ad amicorum, cognatorum, necessariorumque defuncti commiserationem respicere oportebat. Quorum dolori atque orbitati magnum sane solatium est, si amici sui sepulchrum amplexari, ac in id lachrymas profundere possint. Quæ officia extra civitatem sepulchro non facile est exsequi. Attamen si illos solum extra civitatem sepeliri vellet, quibus id ipso mortis die per facultates facile esset, ad cum inclementiam aliquam lex occasionem haberet. Verum nunc, cum inclementia illa simul ad omnes se extendat, quomodo non manifesta est absurditas? quomodo legem in naturæ opprobrium ferri non est evidens? Qui enim, dum adhuc viverent, inopes et deserti erant, quomodo mortui ipso mortis die humabuntur? Quomodo item, cum propter paupertatem sepultura non accelerabitur, multis diebus insepulti non miserabile simul et horrendum spectaculum jacebunt, tabescentemque hominum naturam dedecorabunt? Extra hæc autem, cum mortui interdum famuli Dei appellentur, propterque celestem gloriam colantur, ipsorum corpora inhumata abjici, quomodo id vero expiationi etiam obnoxium non est? Ne igitur ullo modo inter civiles leges hæc *lex* recensetur, sancimus: quin potius, ut a consuetudine recte contemnitur, sic etiam decreto nostro prorsus reprobatur. *Quicumque autem* sive extra muros sive intra civitatem sepelire mortuos volet, perficiendæ voluntatis facultatem habeto.

CONSTIT. LIV.

*UT DOMINICIS DIEBUS OMNES¹ AB OPERIBUS VACENT².

Idem Imperator eidem Styliano.

Præstantissimum illorum est studium qui se edendis quæ communi vite utilia sint, præceptis dedunt; dignique sunt, eo quod ad subditorum utilitatem omnes suas curas intendunt, quorum pius in rempubli-

3. d. L. 1. — 4. *Adde* Edict. Just. 11, c. 3.

CONSTIT. LIII. — 1. *Abrog.* L. 3, § 3, D. de sepul. violat.; L. 12, C. de religiosis. — 2. d. L. 3, § 3, d. L. 32.

CONSTIT. LIV. — 1. *Abrogat* L. 3, C. de feriis. — 2. L. ult. § 1, C. d. tit. — 3. d. L. 3.

cam amor laudibus celebretur, ac præcepta sancte observentur. Interim vero multo æquius fuerit, illis potius istiusmodi reverentiam attribuere, quos majores pro humani generis salute, tanquam universi terrarum orbis leges, suscepisse sollicitudines constat, quasque leges tulerint. Has aliis omnibus antefere, idque non solum propter id quod dixi, quod *videlicet* ad hominum utilitatem, incomparabiliorem susceperint atque contulerint curam: sed quod etiam divini numinis virtute scripserint sua decreta. Quoniam itaque illorum inter discipulos procerum legi, quæ Dominicæ resurrectionis diem cessatione ab operibus omnes venerari mandat, legem aliam contradicere conspicitur, quæ non omnes simul operari prohibendos, nonnullisque uti operentur indulgendum esse censet: (ait³ enim *omnes iudices urbanæque plebes et cunctarum artium officia, venerabili die solis quiescant: ruri tamen positi agrorum cultura libere licenterque inserviant, cujus istius diei deonestationis nulla ratione nititur causa. Nam quanquam fructuum conservatio prædij posse videatur: nullius tamen illa momenti, reque vera futillis est: quum non agriculturæ diligentia, sed solis virtus, quando frugum largitori visum sit, fructuum abundantiam suppeditet:) quoniam, inquam, istiusmodi *lex* in lucem prodit, quæ Domini cultum vilipendat, diversumque ab illis, qui contra omnes adversarios a Spiritu sancto victoriam obtinuerunt, decretum præscribat: statuimus nos etiam quod Spiritu sancto, ab ipsoque institutis Apostolis placuit, ut omnes in die sacro, quoque nostra integritas instaurata est, a labore vacent: neque agricola, neque quicumque alii in illo illicitum opus aggrediantur. Si enim, qui umbram quandam atque figuram observabant, tantopere sabbati diem venerabantur, ut ab omni prorsus opere abstinere: quomodo qui gratiæ lucem, ipsamque veritatem colunt, hos eum diem qui a Domino honore ditatus est, nosque ab exitii dedecore liberavit, non venerari par est? aut quomodo, cum ex septem diebus unus in Domini honorem consecratus sit, nos aliorum ad opera usu contentos non esse, neque illum Domino eximium et inviolatum conservare: sed ipsum etiam vulgarem facere, nostrisque operibus applicandum putare, religionis non est prorsus dissolutæ?*

CONSTIT. LV.

*UT JUDEI SECUNDUM CHRISTIANISMI RITUS VITANT¹.

Idem Imperator eidem Styliano.

Qui olim sceptris potiti sunt, de Hebræorum gente (quæ quondam quoad divino patrocinio fovetur, in clyta fuit, nunc autem ob contumaciam in *Christum* et Deum nostrum, in calamitatibus celebris est) diversas² promulgarunt leges, quæ de ipsorum vite statu tractantes, jubent, ut³ sacras ipsi Scripturas legant, et ne a suis ritibus arceantur: quinetiam ut liberis supra sanguinis cognitionem circumcisionis etiam cognatione suo instituto accommodent. Atque hæc quidem, qui olim (ut dixi) imperium obtinuerunt. Verum sacratissimus princeps, ille ex cuius semine nos nati sumus, ut qui majore quam ceteri salutis ipsorum desiderio teneretur, hos in sola superiorum legum observatione relinquere (quod ante illum alii fecerant) non contentus: sed partim sacrorum oraculorum explicatione, partim eorundem admonitionibus ad salutarem Christianorum cultum traducens, vivifica baptismi aqua initiavit. Atque quod ipsos in novum secundum *Christum* hominem transformari debere persuasit ut veterem deponerent, plene effecit, et quocunque vetustate saperent, circumcisionem⁴, sabbatum⁵, et si quid aliud est, cum illo simul exiit. Atqui cum tanto cum effectu a Judaica pertinacia ipsos deduxisset, non etiam prioribus legibus, quæ Judaico ritu vivere permittebant, silentium, et vacationem alterius legis decreto imposuit. Quod igitur pater noster prætermisit, id nos adimplendum putantes, omni antiquiori, quæ de Hebræis statuit, legi silentium injungimus: *et ne illi aliter* quam pura salutarisque Christianorum fides vult, vivere audeant, jubemus. Quod si quis a Christianorum ritibus defectione facta ad Judæorum mores et placita reverti deprehendatur, hic secundum leges de apostatis⁶ latas pœnas luat.

CONSTIT. LVI.

DE ORIS¹ MARITIMIS.

Idem Imperator eidem Styliano.

Hæc etiam *lex* quæ maritimarum prædiorum jus tollit, eorum unde

CONSTIT. LV. — 1. *Abrog.* N. Just. 116, et tit. C. de Judæis — 2. d. tit. C. d. N. 146. — 3. d. N. 146. — 4. N. Just. 37. — 5. L. 2, L. 15, C. de Judæis. — 6. Tit. C. de apostatis.

CONSTIT. LVI. — 1. *Abrog.* L. 15, in fin. D. de injuriis; *add.* L. 14, d. tit.